

of merchant navy mechanics. The provision raised the prestige of ship mechanics, who received officer's rights and, at the same time, increased their salaries.

Keywords: *legal status, marine engineer, command warehouse, sea merchant fleet.*

УДК 355.422.087.2(477.62-81)''2014''

М. С. Кравченко

ДОБРОВОЛЬЦІ НА ОБОРОНІ МАРІУПОЛЯ: БОЙОВІ ДІЇ В СЕКТОРІ «М» У ВЕРЕСНІ 2014 РОКУ І УЧАСТЬ В НИХ УКРАЇНСЬКИХ ДОБРОВОЛЬЧИХ ФОРМУВАНЬ

У статті з'ясовується роль українських добровольчих формувань в бойових діях в секторі «М» у вересні 2014 року. Основу джерельної бази дослідження складають аналітичні матеріали Генерального Штабу Збройних Сил України, видання, упорядковані за сприяння Департаменту комунікацій Міністерства внутрішніх справ України, спогади учасників подій та внутрішня документація добровольчих батальйонів.

Ключові слова: *український добровольчий рух, батальйон «Азов», Київський козацький полк ім. Т. Шевченка.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-30-7-58-69

Військові дії на Донбасі у 2014 році багато в чому зумовили подальший перебіг історії України. Район узбережжя Азовського моря навколо міста Маріуполь був окремим стратегічно важливим відтинком фронту. Оволодіння ним відкривало шлях до сполучення сухоходом тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей з так само тимчасово окупованим Кримським півостровом. Такий варіант розстановки сил міг би зумовити абсолютно інший перебіг бойових дій та історичних подій в Україні загалом (Полк «Азов», 2018, с.3). Це зумовлює актуальність дослідження процесів відновлення української влади в Маріуполі після більш ніж місячного контролю проросійських терористів над центром міста (9 травня – 13 червня 2014 року). Окремим питанням є участь у зазначених процесах добровольчих батальйонів, які являють собою унікальний феномен у новітній історії України (Стасюк, 2018) і роль яких у війні загалом та окремих бойових епізодах зокрема наразі достеменно не визначена. Дослідження бойових дій в секторі «М» (відтинок дій сил АТО в районах довкола м. Маріуполь) у 2014–2015 роках та участь у них українських добровольчих формувань є темою не розробленою в повній мірі в межах академічної науки. Звісно має минути певний час для повноцінного процесу накопичення фактографічного матеріалу, усвідомлення та осмислення тих чи інших подій новітньої («вчорашньої») історії, втім, чим раніше буде розпочато дослідження цих подій в межах академічної науки, тим більшу кількість джерел є вірогідність залучити до наукового обігу.

Метою даної розвідки є з'ясування ролі українських добровольчих формувань у бойових діях в секторі «М» на початку вересня 2014 року, коли був зупинений наступ російсько-терористичних сил, що мав на меті встановлення проросійського контролю над Маріуполем. Для виконання даної мети передбачається дослідження джерел, що висвітлюють зазначену тематику; визначення за їх допомогою переліку добровольчих

підрозділів та інших українських військових формувань, що дислокувалися в зазначений час в секторі «М», та формату участі кожної з цих структур у досліджуваних бойових діях. Висновки щодо ролі українських добровольців у бойових діях на Азовському узбережжі на початку вересня 2014 року зроблені на основі порівняння формату їх участі з участю інших українських військових сил. При дослідженні джерел, що висвітлюють зазначену тематику, варто застосовувати передусім історичний метод, що передбачає серед іншого з'ясування авторства джерел і мотивів авторів, зовнішніх обставин та умов творення джерел тощо. Зважати на зазначені чинники варто в процесі верифікації джерел, аналізу їх вмісту та синтезування на цій основі загальної картини подій.

Активна фаза протистояння в районі Маріуполя розпочалась 5–7 травня 2014 року, коли було упереджено спробу захоплення міста силами так званої «Донецької Народної Республіки». Наступна спроба терористів (9 травня 2014 року) виявилася більш вдалою і ключові будівлі органів державної влади та міського самоврядування фактично перейшли під контроль проросійських терористів, українські військові зберегли контроль лише над Маріупольським аеропортом та західними передмістями (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.163–165). 13 червня 2014 року в результаті військової операції, ключову роль в якій відіграв добровольчий батальйон «Азов» (Полк «Азов», 2018, с.3), центр міста був визволений від терористів і українські органи влади знову отримали можливість працювати в Маріуполі. Але вже наприкінці серпня 2014 року російсько-терористичні сили з боку українсько-російського кордону розпочали наступ в напрямку міста. 4–5 вересня 2014 року цей наступ був зупинений в районі с.Широкине (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.222–225). Не зважаючи на захоплення агресором Новоазовського району Донецької області, український контроль над головним містом-портом Азовського узбережжя вдалося відстояти. А 10–15 лютого 2015 року, коли українські військові визволили с. Широкине і ще 5 населених пунктів, Маріуполь був убезпечений від артобстрілів з боку Широкинських висот (Полк «Азов», 2016, с.3–5).

Позиція Генштабу щодо досліджуваних подій в цілому відображена у документі під назвою «Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року» (далі - Аналіз) (Генеральний Штаб та Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, 2015). Даний документ був підготовлений Генеральним Штабом спільно з Центральним науково-дослідним інститутом Збройних Сил України. Не зважаючи на фактажність та офіційний характер даного аналізу, документ висвітлює бойові дії виключно в межах участі в них ЗСУ. Підрозділи у підпорядкуванні МВС та інші українські добровольчі формування згадуються в Аналізі лише побіжно, в межах координації з ЗСУ і не більше. Щодо бойових дій в секторі «М» на початку вересня 2014 року в Аналізі згадані лише рейди 79-ї та 95-ї аеромобільних бригад. Дані рейди відбувалися по територіях Волноваського, Старобешівського та Бойківського (до проведення декомунізації носив назву Тельманівського) районах Донецької області. Власне до подій у Маріуполі та Новоазовському районі (де відбувалися ключові для даного дослідження бойові дії) рейди мали лише опосередковане відношення. В Аналізі наводиться повний перелік втрат російсько-терористичної сторони і досить детально описуються бойові зіткнення вищезгаданих рейдових груп, але про дії в районі Маріуполя і Новоазовська є лише побіжна згадка про діяльність там батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади, 23-го батальйону територіальної оборони та неназваних підрозділів Національної Гвардії. Жодної інформації про характер цих дій, загальний перебіг подій в даному районі та діяльність добровольчих формувань та підрозділів,

підпорядкованих МВС, в Аналізі немає. З усього вищезазначеного можна зробити висновок, що на початку вересня 2014 року в секторі «М» з загальновійськових формувань активно провадили бойові дії тільки 79-ї та 95-ї аеромобільні бригади, але так як вони діяли на півночі сектору, їх діяльність більш доцільно розглядати в рамках завершення невдалої для України Іловайської операції; до оборони від наступу російсько-терористичних військ з боку Новоазовська (а цей наступ був окремим театром бойових дій) рейди 79-ї та 95-ї бригад мають лише опосередковане відношення. Щодо батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади та 23-го батальйону територіальної оборони, ми можемо констатувати лише їх дислокацію в секторі «М»; про їх участь у бойових діях Аналіз інформації не містить.

Втім, відомості про характер діяльності батальйонної тактичної групи 17-ї танкової бригади та 23-го батальйону територіальної оборони наявні у збірці «Добробати». Дана збірка містить матеріали про діяльність добровольчих формувань у підпорядкуванні МВС з березня 2014 року до кінця лютого 2015 року і фактично відображає бачення зазначених подій вищим керівництвом МВС (подібно до того як Аналіз концентрує бачення Генштабу ЗСУ). Ключовими інтерв'юерами збірки є міністр внутрішніх справ А. Аваков та його помічники, а одним з упорядників виступає директор Департаменту комунікацій МВС А.Шевченко. Втім, серед інтерв'юерів присутні також командири добровольчих формувань і рядові добровольці.

Прибуття тактичної групи танкової бригади в Маріуполь упорядники «Добробатів» датують ніччю з 28 на 29 серпня 2014 року. Втім, до 5 вересня участь даної групи у бойових діях не згадується. Вочевидь танкісти до того часу просто дислокувалися в місті й готувалися до оборони, не беручи участі у боєзйткненнях на східних підходах до Маріуполя. О 6-й ранку 5 вересня танкова група (ротного, а не батальйонного складу) за підтримки добровольців і нацгвардійців безрезультатно намагалася ввійти до Новоазовська (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.221). Шквальний артилерійський вогонь російсько-терористичних військ не дав українцям змоги визволити Новоазовськ. О 18:30 того ж дня (5 вересня) в результаті підписання першого перемир'я в Мінську вогонь було припинено з обох сторін. Маріуполь лишився українським, Новоазовськ було втрачено, а між цими містами фактично утворилася 40-кілометрова «сіра зона».

23-й батальйон територіальної оборони згадується у «Добробатах» кілька разів. Окрім згадки його участі (спільно з вищезгаданим танковим підрозділом, нацгвардійцями й іншими добровольцями) у невдалій спробі визволення Новоазовська вранці 5 вересня (всі троє загиблих в цьому бою були добровольцями саме 23-го тербата) учасники подій кілька разів звинувачують бійців 23-го батальйону у втечі з позицій на самому початку російсько-терористичного наступу (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212).

У «Добробатах» в цілому досить детально описуються події в районі Маріуполя і, не зважаючи на дещо тенденційний підбір матеріалів та певною мірою популістичний характер опису подій, збірка містить найбільш повну на сьогодні хронологію подій в секторі «М» на початку вересня 2014 року. Фактаж, наведений у «Добробатах» не входить у протиріччя з іншими джерелами (Калинчук та Мойсеєнко, 2014; Гасиджак, Малород та Спасіченко, ред. 2017; Кравченко, 2020; Центральний державний архів громадських об'єднань України, Ф.361). Частина першоджерел даної збірки (інтерв'юери А. Аваков, С. Тарута, А. Білецький та інші) тотожні з численними матеріалами ЗМІ, що стосуються зазначених подій (LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c; BBC News, 2014a; BBC News, 2014b; Радіо «Свобода», 2014; Шурхало, 2014; Яковленко, 2014). Втім, відомості, надані ЗМІ, потребують окремої верифікації. Від журналістів очікують подання інформації максимально швидко, що нерідко

зумовлює відсутність адекватної її перевірки. Це часто призводить до того, що рефлексія окремих осіб щодо подій видається за dokonані факти. При цьому не поодинокі ситуації, коли ЗМІ спростовують чи коригують опубліковану раніше власну інформацію (наприклад, інтернет-ресурс Радіо «Свобода» 5 вересня 2014 року спростував власні повідомлення про загиблих азовців та прикордонників, опубліковані у попередню добу (Радіо «Свобода», 2014)). Додаткової плутанини у використанні матеріалів преси в якості джерела додає те, що журналісти не розрізняють військовослужбовців ЗСУ, НГУ, ДПСУ, співробітників МВС та бійців добровольчих формувань, періодично об'єднуючи всіх їх під терміном «українські військові». Тож, використовувати матеріали ЗМІ для дослідження варто з урахуванням зазначених зауважень та динаміки публікації матеріалів.

У Збірці «Добробати» наведена розстановка сил в Маріуполі станом на кінець серпня 2014 року, опис заходів по підготовці до оборони міста та боїв на східних підходах до Маріуполя 4-5 вересня, що по суті зупинили наступ російсько-терористичних військ, локалізувавши сили агресора в районі Новоазовська. Упорядники «Добробатів» датують перетин кордону російськими військами 25 серпня 2014 року. З їх слів група втронення складала від 10 до 30 танків та невизначену кількість «КАМАЗів» з піхотою і БМП. Протягом двох днів був зайнятий Новоазовськ та ряд населених пунктів Новоазовського, Бойківського (на той час район носив назву Тельманівського), Старобешівського та Амвросіївського районів Донецької області. В Маріуполі на цей час фактично не було сил здатних чинити спротив. Тактична група 17-ї танкової бригади ще не прибула до міста, а розташовані тут підрозділ Національної Гвардії та 23-й тербат почали панічну втечу ще задовго до появи противника. Таким же панічним настроєм піддався і особовий склад батальйону «Дніпро-1», який щойно прибув з-під Іловайська (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212). Фактично чинити опір були готові лише батальйон «Азов» (який також щойно повернувся після Іловайської операції) та прикордонний загін, який першим вступив у боєз'ясування з противником в районі кордону.

Детальний опис подій у безпосередній близькості до кордону міститься у спогадах добровольців-прикордонників А.Мойсеєнка та Д.Калинчука, які були опубліковані на інтернет-платформі з одіозною назвою «durdom.in.ua» (Калинчук, Мойсеєнко, 2014). Не зважаючи на характер інтернет-видання та публіцистично-саркастичний характер опису, дані спогади цілком верифікуються за допомогою інших джерел (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017; Кравченко, 2020; LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c), зокрема короткого нарису «Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (БУК) в АТО», що на основі спогадів відповідного добровольчого формування висвітлює історію цього підрозділу (Гасиджак, Малород, Спасіченко, 2017). Інформативність даних матеріалів, а також «перехресне» підтвердження ряду фактів за допомогою інших джерел (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017; Кравченко, 2020; LB.ua, 2014a; LB.ua, 2014b; LB.ua, 2014c), дає можливість розцінювати їх не лише як рефлексію учасників подій. Втім, при аналізі вмісту даного джерела необхідно все-таки враховувати дещо рефлексивний характер оцінки подій авторами. Опис їх (подій) перебігу не викликає суперечок з іншими джерелами, на відміну від їх авторської оцінки.

У даних спогадах досить детально описано статус козаків-добровольців в прикордонному загоні. На той момент формально вони були не прикордонниками, а представниками громадської організації, яка надала підсилення військовослужбовцям Державної Прикордонної служби. Втім, де-факто козаки виконували ті ж обов'язки, що і штатний особовий склад: ходили в наряди, виставляли секрети, стояли на постах тощо. Тож,

межу між козацьким добровольчим формуванням і прикордонним загonom в даному випадку провести практично неможливо, особливо зважаючи на те, що козаки-добровольці згодом підписали контракти з ДПСУ і в описуваний момент документарно вочевидь перебували на одній із стадій оформлення. У спогадах описується історія прикордонного екіпажу з 4-х козаків-добровольців, які на певний період фактично опинились на вже контрольованій росіянами території. Спогад козаків-добровольців містить кілька важливих доповнень до вже вищеописаного.

По-перше, підтверджується, що в Новоазовському районі на початку вересня 2014 року не було розташовано жодних українських військових формувань, окрім прикордонного загону, в складі якого перебували добровольці-козаки, що називали себе «Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (Бойове Українське Козацтво)».

По-друге, підтверджується, що наступ розпочався з території РФ, згадана у «Добробатах» російська група вторгнення деталізується наявністю в ній (окрім згаданих танків, БМП і «КАМАЗів» з піхотою) ще БТР та САУ. Також підтверджується масована артпідготовка, яка здійснювалася також з території РФ. При цьому безпосереднього зіткнення українських прикордонників з російськими військами не відбулося. Прикордонний загін був фактично нейтралізований артилерійським обстрілом, а група вторгнення тим часом здійснила перетин кордону полями, в обхід прикордонного пункту.

Спогади бійців добровольчого батальйону «Азов» (Кравченко, 2020) деталізують події в Маріуполі і його східних передмістях. Ще раз підтверджується факт залишення позицій ЗСУ (вочевидь мається на увазі вже згадуваний 23-й тербат), втім щодо добровольців «Дніпра-1» наводиться інформація дещо інша, ніж в «Добробатах». Згадуються екіпажі «дніпрян», що разом з «одеськими прикордонниками» (вочевидь це той самий прикордонний загін, в якому перебували добровольці-козаки) разом з «Азовом» лишилися єдиними українськими силами, що чинили спротив наступу на Маріуполь.

Велике значення відіграло також цивільне сприяння оборонній операції. Це окремо підкреслюють і збірка «Добробати», і спогади добровольців-учасників подій. В місті було створено Штаб Оборони Маріуполя (куди була прикомандирована група офіцерів батальйону «Азов») (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.213–214). Даний Штаб не тільки забезпечував комунікацію добровольців з місцевою владою, але ініціював творення окремого добровольчого формування – «батальйону Маріуполь» (втім, про його участь у бойових діях і подальшу долю відомостей немає, вочевидь, як окрема бойова одиниця він так і не сформувався, а набраний особовий склад влився до батальйону «Азов», про що наявні згадки у нерегламентованій документації добробату (Колекція документів..., 2014, Арк. 28–29).

30 серпня 2014 року для координації підготовки оборони міста в Маріуполі була проведена стратегічна нарада за участі маріупольського міського голови Ю.Хотлубея, начальника міського управління міліції В.Андрощука, заступника командира батальйону «Азов» В.Трояна і волонтерів, які згодом склали основу вже згаданого Штабу Оборони Маріуполя. На нараді з'ясувалося, що міське керівництво не планує брати участь в підготовці до оборони, а готове лише вирішувати поточні питання життєзабезпечення міста. Єдиним підсумком стратегічної наради стало фактичне самоусунення від оборонних питань міської влади і налагодження власної комунікації (без участі мерії) між військовими добровольцями (батальйоном «Азов») та цивільними волонтерами (Штаб Оборони Маріуполя) (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.212–215). Втім, говорити про самоусунення всієї влади не можна. Це стосується лише маріупольського міського голови.

Голова обласної державної адміністрації С.Тарута зайняв принципово іншу позицію і взяв активну (за оцінкою «Добробатів» навіть ключову) участь в підготовці міста до оборони. Саме С.Тарута організував на підступах до міста побудову для добровольців-азовців 6 бліндажів зі слябів (300-мм листи сталі), які надали маріупольські підприємства (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.214–217). Ці 6 бліндажів відіграли суттєву роль в обороні. Саме така конструкція бліндажів дала вже наступного дня (4 вересня) азовцям можливість витримати кількогодінні артилерійські обстріли. Вочевидь задум російського командування передбачав, що настільки масована артпідготовка остаточно має зламати опір українських сил і Маріуполь лишиться без останніх захисників. Втім, бліндажі зі слябів витримали і добровольці-азовці лишилися на позиціях і навіть зав'язали бій проти російсько-терористичних військ в районі сіл Широкине та Безіменне (приблизно посередині шляху між Маріуполем і Новоазовськом) (Гладка, Громаков, Миронова та ін., 2017, с.211–220; Кравченко, 2020).

Детально подає розташування сил батальйону «Азов» наприкінці серпня та у перші дні вересня 2014 року нерегламентована батальйонна документація, архів якої у 2019 році був упорядкований ветеранами підрозділу і зданий до Центрального Державного Архіву громадських об'єднань (з огляду на характер документації, його було розміщено поряд з архівами партизанських з'єднань, які також містили чимало нерегламентованих державою матеріалів) (Колекція документів..., 2014). Під нерегламентованою мається на увазі внутрішня документація добровольчих формувань, ведення якої не регламентується жодними державними чи відомчими нормативними документами. Фактично такий документообіг є власною ініціативою добровольчого командування. Архів азовських нерегламентованих матеріалів є результатом спільної роботи по упорядкуванню нерегламентованої документації ветеранів батальйону «Азов» та штабу окремого загону спеціального призначення «Азов» Національної Гвардії України (підрозділу-спадкоємця однойменного батальйону) (Полк «Азов», 2020).

Окремий інтерес серед нерегламентованої документації «Азову» становлять внутрішні накази по батальйону за період з 23 серпня до 2 вересня 2014 року, з яких можна детально уявити стан і дії батальйону в зазначений період. За цими даними сили підрозділу в Маріуполі та околицях в цей час складали 225 бійців. 91 з них (1 сотня (рота) під командуванням «Черкаса») перебували безпосередньо у 6 вищезгаданих бліндажах на східних підступах до міста. У самому місті було дислоковано 92 азовця (зведений загін зі складу ударно-штурмової чоти (взводу) і двох чот (взводів) 2-ї сотні (роти) під загальним командуванням «Гала») (Колекція документів..., 2014, Арк. 25). 36 азовців (зведена група 3-ї сотні (роти) під командою «Палія») були дислоковані в районі агробази для контролю Маріупольського аеропорту (Колекція документів..., 2014, Арк. 26) і група з 5 азовців під командуванням «Горіха» - в морському порту. Окрім цього 12 добровольців на чолі особисто з командиром батальйону А.Білецьким були мобільною групою, що постійно пересувалися між зазначеними позиціями. Ще 8 азовців під командуванням «Боцмана» перебували на схід від міста, забезпечуючи фронтову розвідку. Перша група розвідки у складі 3 азовців під командуванням «Севастополя» 27 серпня в районі сел.Бойківське (на той момент носило назву Тельманове) потрапила в полон і зникла без вісти, подальша доля їх до сьогоднішнього дня невідома (Гірна, 2017). Резервом для батальйону був зведений загін з ще 49 азовців під командуванням «Душмана», який перебував у с.Урзуф (західне передмістя Маріуполя, де був стаціонарно розташований штаб батальйону). 25 і 31 серпня зі складу добровольців-маріупольців та активістів «Маріупольської дружини» були

утворені 1-ша та 2-га резервні чоти (взводи), що поступили у розпорядження начальника штабу батальйону «Галайди» (Колекція документів..., 2014, Арк. 28–29).

Найцікавішим (у зазначеній тематиці) документом батальйонного архіву «Азова» є наказ 31/14 від 2 вересня 2014 року. В ньому детально описані всі дії, які передували оборонним боям на початку вересня 2014 року. Згідно з даними матеріалами «Азов» взяв під контроль три ключові шляхи-підступи до міста:

– Східний (дорога в напрямку на Новоазовськ через сел. Олександрівське (тоді носило назву «Рози Люксембург»), куди вирушив зведений загін з 40 азовців під командуванням «Боцмана», до якого був прикомандирований ще один добровольчий батальйон – «Шахтарськ»;

– Північний (траса Донецьк-Маріуполь), куди вирушила 3-тя сотня (рота) «Азову» під командуванням «Палія», до якої був прикомандирований ще один добровольчий батальйон – «Слобожанщина»;

– Південний (дорога в напрямку на Новоазовськ вздовж моря), де в 6 бліндажах закріпилися 1-ша та 2-га сотні (роти) «Азову» під загальним командуванням «Черкаса» (Колекція документів..., 2014, Арк. 31).

Вочевидь саме в такій конфігурації і розпочалися боєз'яткнення 4–5 вересня, основні удари прийняли на себе азовські зведені загоны під командуванням «Черкаса» і «Боцмана».

Отже, дослідивши джерела, що походять з ЗСУ та МВС, співставивши їх вміст між собою та зі спогадами учасників подій, внутрішньою документацією батальйону «Азов» та матеріалами ЗМІ, цілком можна зробити висновки щодо дислокації у досліджуваній період українських військових формувань у Маріуполі і околицях міста та роль кожного з них у бойових діях на початку вересня 2014 року:

- 1) тактична група 17-ї танкової бригади (про її участь в боях до 5 вересня відомостей немає);
- 2) підрозділ Національної Гвардії чисельністю близько 100 бійців (є лише звинувачення його особового складу у покиданні позицій);
- 3) 23-й тербат (до 5 вересня є лише звинувачення його особового складу у покиданні позицій, а 5 вересня – участь у невдалій спробі визволення Новоазовська);
- 4) прикордонний загін, що ніс службу в районі Новоазовська і мав позаштатну допоміжну структуру з добровольців-козаків (підрозділ витримав масований артилерійський обстріл, брав активну участь у боєз'яткненнях за Новоазовськ на початку вересня);
- 5) добровольчий батальйон «Дніпро-1» (наявні як схвальні відгуки про окремі екіпажі батальйону, так і звинувачення його особового складу у покиданні позицій);
- 6) добровольчі батальйони «Шахтарськ» та «Слобожанщина» (діяли з 2 вересня у східному та північному напрямках відповідно, в обох випадках в оперативному підпорядкуванні командирів-азовців);
- 7) добровольчий батальйон «Азов» (активно співпрацював у плануванні та організації оборонних заходів з обласною владою та волонтерами, взяв під контроль шляхи-підступи до Маріуполя одразу в трьох напрямках – з Півночі, Сходу й Півдня, оперативно підпорядковував собі інші, дрібніші добровольчі формування, витримав масований артилерійський обстріл і неочікувано для противника вступив у бій в районі сіл Широкине та Безіменне, чим затримав російський наступ до обопільного припинення вогню, зумовленого першим Мінським перемир'ям).

Крім того, важливим зауваженням, яке варто зробити в межах дослідження є участь цивільних в обороні міста. Волонтерами був створений Штаб Оборони Маріуполя, який не тільки налагодив комунікацію з добровольцями-азовцями (ключовими військовими учасниками подій), але й сформував власні резервні формування, які згодом були підпорядковані начальнику штабу батальйону «Азов». Активна участь голови обласної державної адміністрації С.Тарути та керівництва підприємств міста суттєво допомогла в побудові оборонних фортифікацій, які й витримали основний удар російсько-терористичного наступу.

Таким чином, роль українських добровольчих формувань (передусім батальйону «Азов» та козацького підрозділу у складі прикордонного загону («Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (Бойове Українське Козацтво)»), а також добровольчих батальйонів «Шахтарськ» і «Слобожанщина» та окремих екіпажів батальйону «Дніпро-1») стала ключовою у обороні Маріуполя від наступу російсько-терористичних військ 4–5 вересня 2014 року. Ефективна комунікація добровольців з обласною владою і місцевими волонтерами забезпечила побудову системи оборонних фортифікацій, завдяки яким був витриманий масований артилерійський обстріл з боку російських військ. Вступ добровольців в бій після артобстрілу зіграв важливу роль у зупиненні ворожого наступу.

Втримання позицій по лінії с. Широкине зранку 5 вересня навіть дало змогу здійснити невдалу спробу визволення Новоазовська силами ротної тактичної групи 17-ї танкової бригади, нацгвардійців та 23-го тербату (які вочевидь оговтались від панічних настроїв і спробувати таким чином реабілітуватися).

5 вересня о 18:30 (після двостороннього зупинення вогню) лінія зіткнення була зафіксована в районі с. Широкине. «Сіра зона» не досягла Маріуполя. Півмільйонне місто-порт зі стратегічно важливим місцерозташуванням та інфраструктурою лишилося під контролем України. Приазов'я (за виключенням Новоазовського району) лишилося українським. Російська спроба пробити суходільний коридор між тимчасово окупованими районами Донеччини та Кримом не була втілена в життя.

Бібліографічний список

- Гасиджак, Л., Малород, А. та Спасіченко О., ред., 2017. *Київський козацький полк ім. Т. Г. Шевченка (БУК) в АТО*. Київ: Вольф Ю. [вид.].
- Генеральний Штаб та Центральний науково-дослідний інститут Збройних Сил України, 2015. Аналіз ведення антитерористичної операції та наслідків вторгнення Російської Федерації в Україну у серпні-вересні 2014 року. *Міністерство оборони України*. [online] Доступно: <http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Гірна, Д., 2017. «Стена неизвестности»: Как в Украине ищут пропавших бойцов батальона «Азов». *Hromadske*, [online] 26 квітня. Доступно: <<https://hromadske.ua/posts/yak-v-ukraini-shukaiut-znyklykh-biitsiv-batalionu-azov>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Гладка, К., Громаков, Д., Миронова, В. та ін. 2017. *Добробату*. 2-ге вид. Харків: Фоліо.
- Калинчук, Д. та Мойсеєнко, А., 2014. Козацька байка. Як чотири козаки російський наступ тримали. *Durdom.in.ua*. [online] Доступно: <https://durdom.in.ua/uk/main/article/article_id/23796.phtml> [Дата звернення 12 квітня 2021].

- Колекція документів з проведення Антитерористичної операції на тимчасово окупованих територіях України та діяльності волонтерського руху в Україні*, ф.361/1/4, 2014. Київ: Центральний державний архів громадських об'єднань України.
- Кравченко, М., 2020. «Перше Широкине» або непомічена перемога батальйону «Азов». *Цензор.Нет*. [online] 4 вересня. Доступно: <https://censor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokine_abo_nepomchena_peremoga_batalyionu_azov> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Полк «Азов», 2016. *Широкинська операція. Спогади учасників наступу*. Київ–Маріуполь–Мена: Домінант.
- Полк «Азов», 2018. *Визволення Маріуполя. Фотозбірка військової мемуаристики*. Київ: Орієнтир.
- Полк «Азов», 2020. Азовська документація батальйонних часів прийнята до Центрального Держархіву громадських об'єднань. *Офіційний веб-сайт ОЗСП «Азов»*. [online] Доступно: <<https://azov.org.ua/azovska-dokumentacia-prujniata-do-cdago/>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Радіо «Свобода», 2014. Батальйон «Азов»: «припинено спробу окупантів прорватися до Маріуполя». *Радіо «Свобода»*, [online] 5 вересня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567269.html>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Стасюк, Ю.М., 2018. Українські добровольчі формування як унікальне явище незалежної України. *Військово-історичний меридіан*, 2(20), с.17-29.
- Шурхало, Д., 2014. Маріупольці готові прийняти бій. *Радіо «Свобода»*, [online] 5 вересня. Доступно: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567271.html>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- Яковленко, К., 2014. *Лінія Оборони. Маріуполь*. День, [online] 8 вересня. Доступно: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/liniya-oboroni-mariupol>> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- BBC News, 2014a. Пророссийские сепаратисты наступают на Мариуполь. *BBC News*, [online] 4 сентября. Доступно: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/09/140904_ru_s_mariupol_situation> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- BBC News, 2014b. Тарута: наступ сепаратистів на Маріуполь зупинили. *BBC News*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_mariupol_situation_evening_vs> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014a. Атаку на Маріуполь відбито. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278336_ataka_mariupol_otbita.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014b. Батальйон «Азов» та прикордонники зазнали втрат під час відбиття атаки на Маріуполь. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278358_batalon_azov_pogranichniki.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].
- LB.ua, 2014c. Біля Маріуполя йде бій. *LB.ua*, [online] 4 вересня. Доступно: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278327_mariupolya_idet_boy.html> [Дата звернення 12 квітня 2021].

References

- Azov regiment, 2016. Shyrokynska operatsiia. Spohady uchasnykiv nastupu [Shyrokyne operation. The memories shared by the fighters who took part in the offensive]. Kyiv–Mariupol–Mena: Dominant. (in Ukrainian).
- Azov regiment, 2018. Vyzvolennia Mariupolia. Fotozbirka viiskovoi memuarystyky [Liberation of Mariupol. Photo collection of military memoirs]. Kyiv: Orienteer. (in Ukrainian).
- Azov regiment, 2020 Azovska dokumentatsiia batalionnykh chasiv pryiniata do Tsentralnoho Derzharkhivu hromadskykh obiednan [The Azov documentation of battalion times has been accepted by the Central State Archives of Public Organizations]. Official website of the Azov regiment. [online] Available at: <<https://azov.org.ua/azovska-dokumentacia-prujniata-do-cdago/>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- BBC News, 2014. Prorossiyskye separatysty nastupaiut na Maryupol [Pro-Russian separatists are attacking Mariupol]. BBC News, [online] 4 September. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2014/09/140904_ru_s_mariupol_situation> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- BBC News, 2014. Taruta: nastup separatystiv na Mariupol zupynyly [Taruta: The separatist offensive on Mariupol was stopped]. BBC News, [online] 4 September. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_mariupol_situation_evening_vs> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- General Staff and Central Research Institute of the Armed Forces of Ukraine, 2015. Analiz vedennia antyterrorystychnoi operatsii ta naslidkiv vtorhnennia Rosiiskoi Federatsii v Ukrainu u serpni-veresni 2014 roku [Analysis of the anti-terrorist operation and the consequences of the Russian invasion of Ukraine in August-September 2014]. Official website of the Ministry of Defense of Ukraine. [online] Available at: <http://www.mil.gov.ua/content/other/anliz_rf.pdf> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Girna, D., 2017. «Stena neyzvestnosti»: Kak v Ukrayne yshchut propavshykh boitsov batalona «Azov» ["The Wall of Uncertainty": How Ukraine is looking for missing fighters of the "Azov" battalion]. Hromadske, [online] 26 April. Available at: <<https://hromadske.ua/posts/yak-v-ukraini-shukaiut-znyklykh-biitsiv-batalionu-azov>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Hasyjuck, L., Malorod, A. and Spasichenko, O., eds. 2017. Kyivskyi kozatskyi polk im. T. H. Shevchenka (BUK) v AT. [T. Shevchenko's Kyiv cossack regiment in the Anti-terrorist operation]. Kyiv: Yu.Volf [pub.] (in Ukrainian).
- Hladka, K., Gromakov, D., Mironova, V., etc. 2017. Dobrobaty [Dobrobats]. 2nd ed. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian).
- Kalynchuk, D. and Moyseenko, A., 2014. Kozatska baika. Yak chotyry kozaky rosiiskyi nastup trymaly [Cossack fable. As four Cossacks held the Russian offensive]. Durdor.in.ua. [online] Available at: <https://durdor.in.ua/uk/main/article/article_id/23796.phtml> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Kolektsiia dokumentiv z provedennia Antyterrorystychnoi operatsii na tymchasovo okupovanykh terytoriiakh Ukrainy ta diialnosti volonterskoho rukhu v Ukraini [Collection of documents on the Anti-terrorist operation in the temporarily occupied territories of Ukraine and the activities of the volunteer movement in Ukraine], 2014. ф.361/1/4, 2014. Kyiv: Central State Archives of Public Organizations of Ukraine (in Ukrainian).

- Kravchenko, M., 2020 «Pershe Shyrokyne» abo nepomichena peremoha batalionu «Azov» [The "First Shirokyne" or unnoticed victory of the "Azov" battalion]. Cenzor.Net, [online] 4 September. Available at: <https://cenzor.net/ru/blogs/3217631/pershe_shirokyne_abo_nepomichena_peremoga_batalionu_azov> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Ataku na Mariupol vidbyto [The attack on Mariupol was repulsed]. LB.ua. [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278336_ataka_mariupol_otbita.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Batalion «Azov» ta prykordonnyky zaznaly vtrat pid chas vidbyttya ataky na Mariupol [Azov Battalion and border guards suffered losses in repelling attack on Mariupol]. LB.ua, [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278358_batalon_azov_pogranichniki.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- LB.ua, 2014. Bilia Mariupolia yde bii [There is a battle near Mariupol]. LB.ua, [online] 4 September. Available at: <https://lb.ua/news/2014/09/04/278327_mariupolia_idet_boj.html> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Radio «Svoboda», 2014. Batalion «Azov»: «prypyneno sprubu okupantiv prorvatysia do Mariupolia» [Azov Battalion: "Occupiers' attempt to break into Mariupol stopped"]. Radio «Svoboda», [online] 5 September. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567269.html>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Shurkhalo, D., 2014. Mariupoltsi hotovi pryiniaty bii [Mariupol is ready to take the fight]. Radio «Svoboda», [online] 5 September. Available at: <<https://www.radiosvoboda.org/a/26567271.html>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Stasyuk, Yu.M., 2018. Ukrainski dobrovolchi formuvannia yak unikalne yavyshe nezaleznoi Ukrainy [Ukrainian volunteer units as a unique phenomenon of independent Ukraine]. Military-historical meridian., 2(20), pp.17-29. (in Ukrainian).
- Yakovlenko, K., 2014. Liniia Oborony. Mariupol [Line of Defense. Mariupol]. Day, [online] 8 September. Available at: <<https://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/liniya-oboroni-mariupol>> [Accessed 12 April 2021]. (in Ukrainian).
- Стаття надійшла до редакції 13.02.2021 р.

M. Kravchenko

VOLUNTEERS ON THE DEFENS OF MARIUPOL: HOSTILITIES IN SECTOR "M" IN SEPTEMBER 2014 AND THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN VOLUNTEER FORMATIONS IN THEM

The article examines the course of hostilities in Sector "M" in September 2014, as well as the participation of Ukrainian volunteer formations in them. The source base of the study is based on analytical materials of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, publications organized with the assistance of the Communications Department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, memoirs of participants and unregulated documentation of volunteer battalions. The aim of the publication is to find out the role of Ukrainian volunteer formations in hostilities in Sector M in early September 2014. To achieve this goal, the article examines the sources that cover this

topic, identifies the list of Ukrainian volunteer formations stationed at the time in Sector "M", and the nature of their participation in military operations. The research methodology involves the application of the principles of historicism, the usage of studying whole historical sources and being objective. Descriptive method, methods of classification and systematization as well as methods of analysis and synthesis have been used. The scientific novelty is caused by unexplored topics within academic science. It's the first scientific review of hostilities on the Azov coast in the first days of autumn 2014. The prospects of further research is that by studying the course of hostilities in this strategically important section of the front, it is possible to analyze in more detail the military-political events of the period under study as a whole. The conclusions of the study are to determine the key role of Ukrainian volunteer formations (primarily the Azov Battalion and the Cossack unit in the border detachment (T.Shevchenko's Kyiv cossack regiment), as well as volunteer battalions "Shakhtarsk" and "Slobozhanshchina" and some crews of the Dnipro-1 battalion) in the defense of Mariupol on September 4-5, 2014. Given the strategic importance of the Azov section of the front, it is possible to state the significant contribution of volunteer formations to the military-political events of autumn 2014 in general.

Keywords: ukrainian voluntary movement, Azov battalion, T.Shevchenko's Kyiv cossack regiment.

УДК 930.1:355.257.7(438=161.2)"1922"

І. В. Срібняк
М. Г. Палієнко

**ТАБОРОВА «ЖИВА» ГАЗЕТА «ПРОМІНЬ»
ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЖИТТЯ
І ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР
У СТИШЛКОВО, ПОЛЬЩА (перша половина 1922 р.)**

В статті проаналізовано джерельний потенціал матеріалів таборової «живої» газети «Промінь», яка з моменту свого заснування стала справжнім літописцем табору, бо опубліковані на її шпальтах матеріали містили значний обсяг інформації про життя та повсякдення інтернованих вояків-українців у Стишалкові. Здебільшого такі матеріали розміщувались у рубриці «Таборове життя», і їх вивчення дозволяє отримати цінний фактаж про особливості побуту таборян, їх основні заняття та дозвілля. Разом з тим в газеті публікувались критичні статті, які торкались багатьох гострих проблем перебування інтернованих частин Армії УНР у таборі Стишалково.

Протягом усього часу свого видання газета справляла потужний вплив на процес формування світогляду таборян, заохочуючи їх до участі у збірках коштів на різні значущі громадсько-соціальні потреби. Така позиція редколегії часопису забезпечила йому моральну підтримку з боку більшості інтернованого вояцтва, для якого вихід кожного числа газети ставав подією у невеселому таборовому житті. Попри всі труднощі таборової ізоляції, редколегія знаходила можливості для отримання новинної і суспільно значущої інформації та її уміщення на сторінках «Променя», послідовно обстоюючи при цьому національно-державницькі ідеали УНР.